

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-85>

УДК 338 (477)

ВИКЛИКИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

CHALLENGES OF THE DEVELOPMENT OF THE SOCIAL SPHERE IN CONDITIONS OF INSTABILITY

Бараняк Ігор Євгенович

кандидат економічних наук,

ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього
Національної академії наук України»ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1467-0262>**Жеребило Ірина Владиславівна**

кандидат філософських наук, доцент, докторант,

ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього
Національної академії наук України»ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3147-9590>**Baranyak Ihor, Zherebylo Iryna**SI «Institute of Regional Research named after M.I. Dolishniy
of the National Academy of Sciences of Ukraine»

Стаття присвячена ідентифікації викликів розвитку соціальної сфери в умовах нестабільності. За результатами соціологічного дослідження проведеного серед молоді областей Карпатського регіону з міграційним досвідом узагальнено проблеми соціальної сфери, які впливають на рівень міграційної активності населення України. Детерміновано рівень задоволеності молоді Карпатського регіону з міграційним досвідом умовами навчання та працевлаштування в Україні та за кордоном. Оцінено рівень впливу капіталізації міграційного досвіду на умови та оплату праці в Карпатському регіоні. Визначено наміри мігрантів щодо декларації страхового стажу отриманого закордоном в Україні. Оцінено рівень формування соціального капіталу емігрантами Карпатського регіону закордоном. Узагальнено наміри мігрантів Карпатського регіону щодо інвестування міграційного капіталу в Україну. Визначено тенденції реалізації міграційного капіталу у проекції рееміграційних намірів молоді Карпатського регіону.

Ключові слова: соціальна сфера, нестабільність, виклики, міграційна мобільність молоді, соціально-економічні проблеми.

The article is devoted to the identification of challenges to the development of the social sphere of Ukraine's regions in conditions of instability. The deterioration of the security situation led to a sharp reduction in the business activity of businesses, the level of employment and income of the population, the devaluation of the national currency and in practice was reflected in the formation of panic emigration sentiments among the population. Therefore, the washing out of human resources as a result of increased migratory activity of the population and especially young people testify to the low level of resistance of the social sphere to the action of negative factors in the conditions of security and market turbulence. According to the results of a sociological study conducted among the youth of the regions of the Carpathian region with migration experience, the problems of the social sphere that affect the level of migration activity of the population of Ukraine are summarized. The level of satisfaction of the youth of the Carpathian region with migration experience with the conditions of study and employment in Ukraine and abroad was determined. In particular, young people, migrating abroad for educational purposes, try not only to improve their educational and qualification level and linguistic skills, but also to gain social contacts that can help to arrange a personal life and establish themselves in a new living environment for the purpose of further employment. The level of influence of the capitalization of migration experience on working conditions and wages in the Carpathian region was assessed. The intentions of migrants regarding the declaration of insurance experience obtained abroad in Ukraine have been determined. The level of social capital formation by emigrants of the Carpathian region abroad was assessed. The intentions of migrants from the Carpathian region regarding investing migration capital in Ukraine are summarized. Trends in the realization of migration capital in the projection of re-emigration intentions of the youth of the Carpathian region have been determined.

Keywords: social sphere, instability, challenges, migratory mobility of young people, socio-economic problems.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України поруч із пандемією COVID-19 наклало негативний відбиток на розвиток соціальної сфери України та загострило соціально-економічні проблеми населення України. Першочергово військові дії на значній території України та енергетична нестабільність через ракетні обстріли критичної інфраструктури деформували соціально-економічне середовище та погіршили умови функціонування бізнесу. Водночас погіршення безпекової ситуації призвели до стрімкого скорочення ділової активності бізнесу, рівня зайнятості та доходів населення, девальвації національної валюти та на практиці відобразилось у формуванні панічних еміграційних настроїв серед населення. Відтак вимивання людських ресурсів у наслідок посилення міграційної активності населення та особливо молоді засвідчують низький рівень опірності соціальної сфери до дії негативних чинників в умовах безпековоринкових турбулентностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В цілому роль розвитку соціальної сфери у інтенсифікації міграційних процесів було предметом досліджень багатьох вітчизняних вчених-економістів. Серед ґрунтовних досліджень на національному рівні варто відзначити праці Е. Лібанової [1], О. Малиновської [2], В. Саріогло, М. Огайя [3], О. Позняка [4], у яких науковці обґрунтовують соціально-економічні причини та наслідки міграції населення з України, її місце у розвитку соціальної сфери. На проблемах, цілях та пріоритетах стратегічного регулювання соціально-економічної сфери акцентувала увагу М. Диха [5]. Водночас особливості міграційних процесів у регіональному зрізі розкрито детально у працях науковців відділу проблем соціально-гуманітарного розвитку регіонів ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долішнього НАН України» [6; 7; 8; 9; 10]. Не менш прикладне значення має дослідження О. Левицької, О. Мульської [11], у яких дослідники з використанням математичного інструментарію детермінують рівень «агресивності» соціального середовища виштовхування українського населення за кордон.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на практичну цінність висновків вище наведених праць, питання мобільності молоді у контексті забезпечення розвитку соціальної сфери залишалось здебільшого поза увагою, що обґрунтовує актуальність даного дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є ідентифікація та пошук шляхів подолання викликів розвитку соціальної сфери України в умовах нестабільності та підвищеної міграційної мобільності молоді на прикладі соціологічного дослідження проведеного серед молоді областей Карпатського регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Результати соціологічного дослідження підтверджують, що еміграційні наміри молоді формувались здебільшого на тлі високого рівня незадоволеності умовами навчання та рівнем якості надання освітніх послуг в Україні. Зокрема, компаративний аналіз рівня задоволеності молоді з міграційним досвідом умовами навчання в Україні та за кордоном за п'ятибальною шкалою показав, що понад 75% респондентів визначили умови навчання в Україні як задовільні (39,3%), низькі (29,9%) або вкрай незадовільні (7,7%) і лише 5,1% мігрантів надали вітчизняній сфері освіти найвищу оцінку. У той же час якість освіти за кордоном була оцінена наступним чином – майже 90% студентів-емігрантів, які взяли участь у дослідженні, відзначили високий рівень якості підготовки спеціалістів, з них майже 40% вважають, що система організації навчання у закордонних навчальних закладах порівняно з українськими досконала та зразкова (рис. 1).

Додатково за результатами опитування було розраховано узагальнений індикатор середнього рівня задоволеності умовами навчання в Україні та за кордоном. Значення даного показника в Україні на рівні 2,83 та 4,21 для закордонних навчальних закладів підтверджують тезу про низький рівень привабливості та конкурентоспроможності навчальних закладів України порівняно із закордонними.

Причини низьких оцінок якості освітніх послуг в Україні суб'єктивуються формуванням «моди на навчання за кордоном», але й мають об'єктивний характер. По-перше, низький імідж вищої та професійної освіти в Україні традиційно формується через використання у навчальному процесі здебільшого застарілих методів викладання, орієнтованих на капіталізацію теоретико-концептуальних знань, ніж на їх апробацію у практичній професійній діяльності, що відповідно погіршує можливість випускників навчальних закладів України ефективно нарощувати та використовувати інтелектуальний капітал у професійній діяльності. По-друге, працездатна

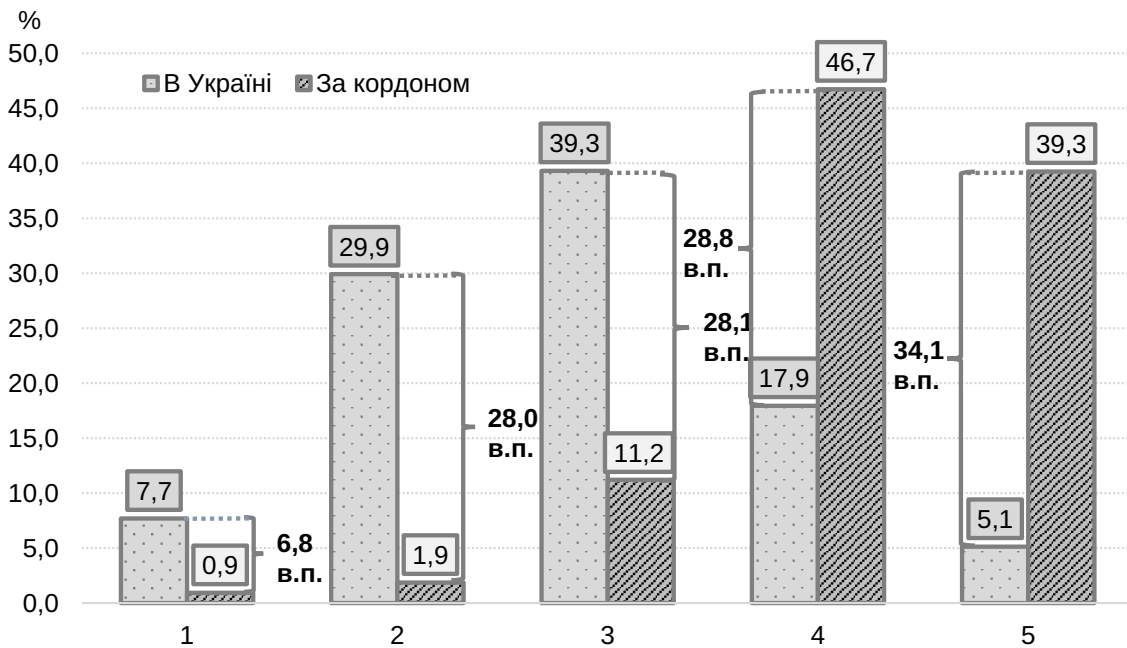

Рис. 1. Компаративний аналіз рівня задоволеності респондентів умовами навчання в Україні та за кордоном, %

Джерело: побудовано авторами

кон'юнктура ринків праці в регіонах України, підсилена дією чинників низького рівня оплати праці, значної тінізації та бюрократизації економічних процесів, формує негативні очікування молоді щодо перспектив професійної самореалізації в Україні після завершення навчання.

Зрештою еміграційні настрої серед молоді формуються також на тлі проблем із зайнятістю та критично низьким рівнем оплати праці в Україні. Аналіз рівня задоволеності молоді з міграційним досвідом умовами працевлаштування за кордоном підтвердив тезу щодо компліментарності українського та європейських ринків праці. Понад 85% респондентів, які взяли участь у соціологічному опитуванні, низько оцінили умови праці в Україні: 17,5% – як вкрай незадовільні, 36,2% – частково незадовільні, 32,2% – задовільні (рис. 2). Водночас лише 2,3% та 11,9% охарактеризували український ринок праці як конкурентоспроможний по відношенню до умов праці у країнах ЄС. З іншого боку, майже 75% опитаної молоді з досвідом трудової міграції за кордоном відзначили, що в цілому задоволені умовами працевлаштування в країнах ЄС, ще 23,5% оцінили їх як задовільні та лише 2,5% абсолютно незадоволені особистим досвідом трудової міграції за кордон.

Присутність значних розривів у середніх рівнях задоволеності молоді з міграцій-

ним досвідом умовами працевлаштування в Україні та за кордоном (2,45 проти 4,00 балів з 5 максимальних, див. рис. 10) підтверджує про наявність значного невикористаного потенціалу трудової міграції серед молоді та високий рівень її мобільності, яка в міру соціально-економічної поляризації суспільства та складної військово-політичної ситуації ймовірно буде збільшуватися.

З аналізу особливостей навчання і праці української молоді за кордоном можна зробити висновок, що міграція до війни 2022 року, маючи очевидні переваги у вигляді зменшення соціальної напруги та навантаження на ринок праці, зниження рівня безробіття, значного припливу валюти й фінансової допомоги близьким, в основному громадянам пенсійного віку, за своїм профілем не відповідає національним інтересам України. Навчатися і працевлаштовуватися за кордон виїжджає економічно активне населення найбільш працездатного віку, а це, безумовно, негативно впливає на збереження людського потенціалу України, що в умовах війни набуває значно вищих проблемних ознак.

Рівень готовності, бажання та можливостей реемігрантів використовувати накопичений міграційний капітал для задоволення власних економічних інтересів в особистісному вимірі та на потреби регіону й економіки на макрорівні сигналізує про стан соціально-еко-

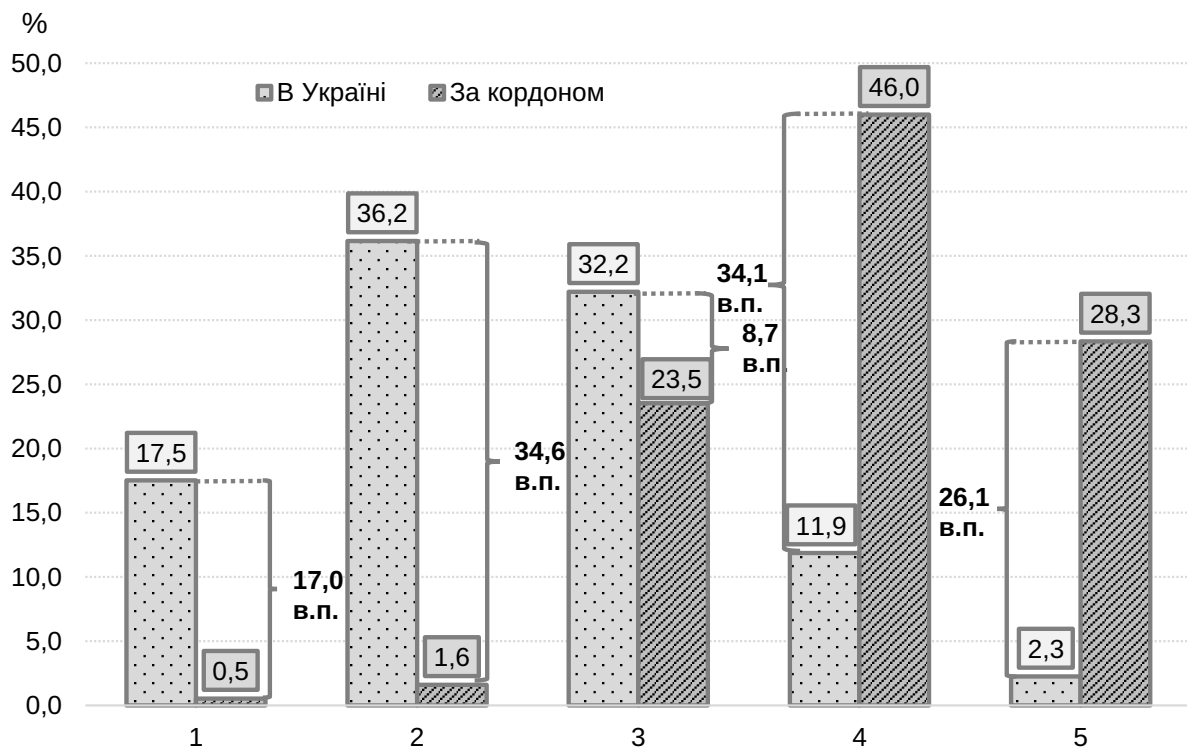

Рис. 2. Компаративний аналіз рівня задоволеності респондентів умовами працевлаштування в Україні та за кордоном, %

Джерело: побудовано авторами

номічної ефективності процесів міграційної мобільності.

Моральна й психологічна готовність мігрантів повертатись та працювати на благо Батьківщини формується в площині зростання довіри потенційних реемігрантів до політико-економічної системи регіону та держави, яка здатна забезпечити гідні умови праці, а також у випадку настання страхового випадку (хвороби, інвалідності, старості), коли держава зобов'язана гарантувати високий рівень соціального захисту та пенсійного забезпечення.

Зокрема, майже 70% респондентів з різних причин не планують офіційно заявляти про закордонний трудовий стаж через те, що або не бачать сенсу (36%), або не мають страхового стажу чи були працевлаштовані неофіційно (27%). На противагу лише третина молоді з міграційним досвідом декларує бажання офіційно подати інформацію про свій закордонний стаж працевлаштування (рис. 3).

На інтенсивність рееміграційних процесів та бажання молоді капіталізувати здобуті знання, навички й інші ресурси в Україні не менш суттєвий вплив чинить фактор рівня інтегрованості індивіда в соціум – як у вимірі при-

ймаючого суспільства, так і у вимірі стійкості усталених соціальних взаємозв'язків із територіями-походження мігрантів.

Зрештою здобуті соціальні зв'язки та знайомства мігрантів особистісного характеру у випадку рееміграції вірогідно можуть інтенсифікувати економічні взаємозв'язки і ділові контакти між територіями походження та призначення у регіональному й макровимірах. Для прикладу, завдяки формуванню та розвитку Україно-Німецької міграційної системи, окрім міграції капіталу та заощаджень, було налагоджене тісне економічне співробітництво між державами через зростання до 4 тис. кількості підприємств з німецькими інвестиціями, створення додаткових робочих місць та збільшення обсягів зовнішньої торгівлі.

Готовність реемігрантів інвестувати фінансово-економічні ресурси у розвиток інноваційних бізнес-ідей або конвертувати кошти у придбання нерухомості, інших цінностей однозначно може поживати економічне середовище України. Проте третина респондентів, відповідаючи на запитання щодо можливих способів використання міграційного капіталу, проявили слабкий інтерес до ідеї інвестування коштів в економіку України. З іншого боку, 31% молоді з міграційним досві-

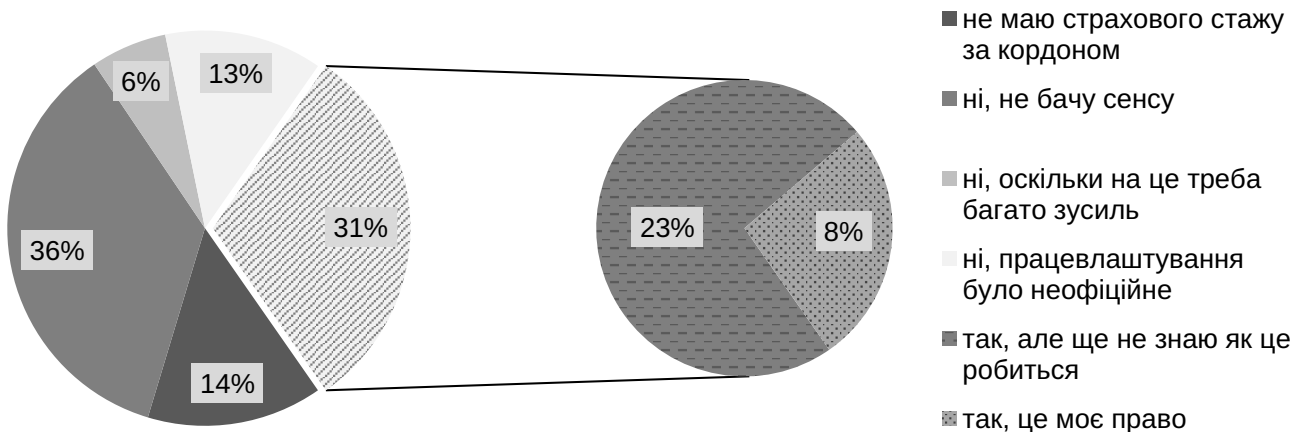

Рис. 3. Відповіді респондентів на питання щодо намірів врахування страхового стажу, отриманого за кордоном, для пенсійного забезпечення в Україні, %

Джерело: побудовано авторами

дом вказали на бажання вкласти фінансові ресурси у придбання нерухомості, ще 29% – у розвиток власного або родинного бізнесу та 6% – у нарощення інтелектуального капіталу через підвищення власного освітньо-кваліфікаційного рівня або когось із родичів.

Висновки. У цілому результати соціологічного дослідження підтвердили економічну природу зовнішньої еміграції молоді. Водночас нарощення темпів міграційної мобільності молоді сприяє більш ефективному використанню людського потенціалу, а також його нарощенню та капіталізації у вигляді нових знань, навичок і фінансових ресурсів. Відтак, ефективне використання рееміграційного потенціалу молоді може стати одним із драйверів зростання національної економіки та подолання викликів соціальної сфери, особливо у період повоєнного відновлення.

Разом з тим саме молодь з міграційним досвідом, соціальними зв'язками та лінгвістичними навичками у воєнному часі відіграє роль ефективного комунікативного каналу між Україною та державами ЄС. Консолідуючись

довкола національної ідеї перемоги України у збройному протистоянні з Російською Федерацією, молодь за кордоном представляє та відстоює інтереси України у різних країнах світу, бере участь у формуванні та функціонуванні мережі волонтерських центрів, допомагає акумулювати фінансові ресурси на потреби армії та осіб, які постраждали унаслідок військових дій. У сукупності активна громадянська позиція та дії української молоді в еміграції формують новий розширений підхід до розуміння поняття міграційного капіталу, який у період військового стану включає не лише традиційну фінансово-економічну складову, але й дії та заходи, що сприяють збереженню та нарощенню державотворчих процесів.

Водночас тривале проживання значної кількості молоді України за кордоном сприятиме накопиченню значного міграційного капіталу та ресурсів, які по завершенні військових дій можуть бути інтегровані у процес відбудови постраждалих регіонів України та сприятимуть прискореному розвитку соціальної сфери України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- Лібанова Е. М. Зовнішні трудові міграції українців: масштаби, причини, наслідки. *Демографія та соціальна економіка*. 2018. № 2 (33). С. 10–26.
- Малиновська О. А. Міжнародна міграція в контексті модернізації суспільства. *Демографія та соціальна економіка*. 2012. № 1. С. 77–86.
- Саріогло В. Г., Огай М. Ю. Оцінка потреб у заміщенні робочої сили в Україні, обумовлених її вибуттям за віком та трудовою міграцією. *Статистика України*. 2019. № 1. С. 35–43.
- Лібанова Е. М., Позняк О. В. Зовнішня трудова міграція з України: вплив COVID-19. *Демографія та соціальна економіка*. 2020. №4 (42). С. 25–40.
- Диха М. В. Стратегічне регулювання соціально-економічної сфери: проблеми, цілі, пріоритети. *Фінанси України*. 2012. № 7. С. 47–58.

6. Теслюк Р. Т., Бараняк І. Є. Мезорегіональні відмінності демографічних процесів в Україні у світлі новітніх міграційних викликів. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. № 9. С. 608–614.
7. Семів Л. К. Особливості середовищного творення освітньої міграції в Україні. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2019. Вип. 4. С. 79–83.
8. Sadova U., Stepura T., Baranyak I. Ukraine in the territorial migration systems: current structural-qualimetric aspects of the formation and development. *European Journal of Transformation Studies*. 2020. Vol. 8, no. 1. P. 60–78.
9. Мульська О. П., Бараняк І. Є., Іванюк У. В., Колосінська М. І. Соціально-демографічні чинники та міграційні процеси населення Карпатського регіону. *Ефективна економіка*. 2019. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7418>.
10. Mulska O., Baranyak I. Demographic and Socioeconomic Effects of Strengthening External Migration Activity of the Population in Ukraine. *Modern Economics*, 21 (2020). Pp. 149–154.
11. Левицька О., Мульська О. Моделювання інтенсивності зовнішньої міграції населення України в умовах посилення середовища виштовхування. *Економіка України*. 2020. № 9. С. 48–65.

REFERENCES:

1. Libanova, E. M. (2018). Zovnishni trudovi mihratsii ukrainsiv: masshtaby, prychny, naslidky [External labor migration of ukrainians: scale, causes, consequences]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika – Demography and Social Economy*, 2(33), 10–26. [in Ukrainian]
2. Malynovska, O. A. (2012). Mizhnarodna mihratsiia v konteksti modernizatsii suspilstva [International migration in the context of modernization of society]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika – Demography and Social Economy*, 1, 77–86. [in Ukrainian]
3. Sarioglo, V. H., & Ogay, M. Yu. (2019). Otsinka potreb u zamishchenni robochoi syly v Ukraini, obumovlenykh yii vybuttiam za vikom ta trudovoiu mihratsiieiu [Estimation the Labor Force Replacement Demand in Ukraine, Caused by Its Outflow Due to the Age and Labor Migration]. *Statystyka Ukrainy – Statistics of Ukraine*, 1, 35–43. DOI: [https://doi.org/10.31767/su.1\(84\)2019.01.04](https://doi.org/10.31767/su.1(84)2019.01.04). [in Ukrainian]
4. Libanova, E. M., & Pozniak, O. V. (2020). Zovnishnia trudova mihratsiia z Ukrainy: vplyv COVID-19 [External labor migration from Ukraine: the impact of COVID-19]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika – Demography and Social Economy*, 4(42), 25–40. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse.2020.04.025>. [in Ukrainian]
5. Dykha, M. V. (2012). Stratehichne rehuliuвання sotsialno-ekonomichnoi sfery: problemy, tsili, priorityety [Strategic regulation of social and economic spheres: problems, goals, priorities]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, 7, 47–58. [in Ukrainian]
6. Teslyuk, R. T. & Baranyak, I. Ye. (2016). Mesoregional differences of demographic processes in Ukraine in the light of the latest migration challenges [Mesoregional differences of demographic processes in Ukraine in the light of the latest migration challenges]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky – Global and national economic problems*, 9, 608–614. [in Ukrainian]
7. Semiv, L. K. (2019). Osoblyvosti seredovishchnoho tvorennia osvitnoi mihratsii v Ukraini [Peculiarities of the environmental creation of educational migration in Ukraine]. *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy — Socio-economic problems of the modern period of Ukraine*, 4, 79–83. DOI: <https://doi.org/10.36818/2071-4653-2019-4-13>. [in Ukrainian]
8. Sadova, U., Stepura, T., & Baranyak, I. (2020). Ukraine in the territorial migration systems: current structural-qualimetric aspects of the formation and development. *European Journal of Transformation Studies*, 8, 1, 60–78.
9. Mulska, O. P., Baraniak, I. Ye., Ivaniuk, U. V. & Kolosinska, M. I. (2019). Sotsialno-demohrafichni chynnyky ta mihratsiini protsesy naseleння karpatskoho rehionu. [Socio-demographic factors and migration processes of the population in the carpathian region]. *Efektivna ekonomika – Efektivna ekonomika*, 11, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7418>. DOI: 10.32702/2307-2105-2019.11.66. [in Ukrainian]
10. Mulska, O., & Baranyak, I. (2020). Demographic and Socioeconomic Effects of Strengthening External Migration Activity of the Population in Ukraine. *Modern Economics*, 21(2020), 149–154. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V21\(2020\)-23](https://doi.org/10.31521/modecon.V21(2020)-23).
11. Levitska, O., & Mulska, O. (2020). Modeliuвання intensyvnosti zovnishnoi mihratsii naseleння Ukrainy v umovakh posylennia seredovishcha vyshtovkhuvannia [Modeling of intensity of external migration of Ukrainian population in the conditions of strengthening of the push environment]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 9, 48–65. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.09.048>. [in Ukrainian]